

Исидора Г. БЈЕЛАКОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 11. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

ПРИЛОЗИ ИЛИ „НАРЈЕЧИЈА” У *ВХОДУ* *К ПИСМЕНИЦИ И ЈЕЗИКОЗНАНИЈУ* ПАВЛА СОЛАРИЋА (1831)

У раду се анализирају прилози или „нарјечија” у *Входу к писменици и језикознанију* Павла Соларића (1831), једној од првих граматика доситејевског типа књижевног језика у 19. веку. Примарна пажња посвећена је Соларићевом дефинисању и класификацији прилога, те критеријумима приликом издвајања неке језичке јединице у ову морфолошку категорију (семантика и функција). Начин обраде прилога у Соларићевом *Входу* упоређен је са ранијом праксом у рускословенским/руским, латинским и немачким граматикама, али и са савременим граматикама српског језика како би се уочили могући узорци и расветлила развојна путања не само појмовне вредности прилога у србистици него и њихове граматографске обраде у прошлости и данас.

Кључне речи: *Вход к писменици*, П. Соларић, граматике, прилози, 18. и 19. век.

1. СРПСКА ГРАМОТОГРАФИЈА 18. И 19. ВЕКА. Иако се још крајем 18. века у најеминентнијим круговима српске интелигенције, окупљене око митрополита Стратимировића, разматрала идеја о састављању граматике српског језика (в. Милисавец 1986: 33–36), прва публикација овог профила појавила се тек 1814. г.¹ и то у потпуно другачијем контексту, промовишући књижев-нојезичку концепцију која ће ускоро постати окосница бројних полемика и један од примарних разлога за сукобљавање међу представницима конзервативне (доситејевске) и нове (провуковске) струје. Од те 1814. г. (те 1818. и Вукове *Српске граматике*) па све до средине 19. века, када се појавила *Мала српска граматика* Ђ. Даничића, публиковано је неколико интересантних граматичких приручника, чији су аутори били представници традиционалне књижевнојезичке поставке – засноване на идеји о промовисању српског ур-

* isidora.bjelakovic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6104-5224>

¹ *Писменица српскога језика по говору простог народа написана Вуком Стефановићем Сербјанцем*, У Виенни, 1814.

баног варијетета у позицију књижевног (насупротив оној о руралном вуковском типу), што је подразумевало отворенији однос ка инфлусивним лексичким процесима руске или рускословенске провенијенције, те недистантан став према појединим морфосинтаксичким категоријама, типичним за црквено-словенско језичко наслеђе (партиципи, хипотактичке појединости и сл.) (в. Бјелаковић 2016; 2022; Оука 2020: 153–179, 188–210, 288–309, 327–331).² У питању су следеће граматике: (1) *Вход к писменици и језикознанију* Павла Соларића (1831); (2) *Граматика српска* Милована Видаковића (1838); (3) *Српска граматика* Димитрија Милаковића (1838); (4) *Српска граматика или писменица* Јована Поповића (1843); (5) *Српска граматика* Петра Нинковића (1848); (6) *Српска граматика* Илије Захаријевића (1847).

Дуго представљане као штива без научне вредности (јер су описивале невуковски тип књижевног језика и(ли) следили линију неререформисаног писма и правописа), ове су граматике ипак одиграле важну улогу у процесу стандардизације српског језика.³ Утичући на студиознија промишљања критичко-филолошког профила, оне су допринеле општем развоју српске филолошке мисли, без обзира на књижевнојезичку оријентацију, а тиме и на развој самог српског књижевног језика (в. Бјелаковић 2022).

2. ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА. Процес стандардизације доситејевског књижевнојезичког типа инициран је објављивањем првих граматичких описа овог варијетета, а на самом почетку тог пута, који је неуспешно завршен средином 19. века, налазила се Соларићева *Граматика*, тј. његов *Вход к писменици и језикознанију*, објављен постхумно 1831. године у часопису *Српски летопис* (под уредништвом Ј. Хацића). Из преписке је, међутим, познато да је Соларић ову граматiku састављао готово у исто време када и Вук *Писменицу* (в. Оука 2020: 153–179; Иванић/Бјелаковић 2019: 557; Бјелаковић 2022).

Са руским терминолошким регистром, повремено посрбљеним (нпр. имена суштествителна, прилагателна и числителна, мјестоименија, причастија, нарјечија, сојузи, међумјетија, именителни, родителни, дателни, винителни, творителни, сказателни падеж, и др.⁴) те описом пре свега морфолошке структуре доситејевског типа језика, уз ређе излете у деривацију и без иједног поглавља посвећеног морфонологији и синтакси, Соларићев *Вход к писменици и језикознанију* својом се структуром и садржајем у потпуности уклапа у концепцију приручника истог профила, објављених током прве половине 19. века (в. Бјелаковић 2016; 2022). У свим тадашњим граматикама, па и у Соларићевом *Входу*, променљивим врстама речи посвећено је далеко више пажње у односу на непроменљиве. Међутим, управо поглавља

² Структура овог типа језика у наведеним граматикама није уједначена и у неким је веома блиска српском народном језику вуковског типа (нпр. у Милаковићевој *Граматичи*).

³ Домаћа граматографија прве половине 19. века постаје предмет интензивнијег научног интересовања тек у новије време, када немали број граматичких приручника ове епохе бива описан, анализиран, приређен и исправно контекстуализован (в. нпр. Ранђеловић 2014; Милановић 2016; 2017а; 2017б; Оука 2016; 2020; Бјелаковић 2016; 2022; Мацановић 2018).

⁴ Сви примери у овом раду навођени су у транскрибованом виду, према решењима у Бјелаковић и др. 2020. Више о Соларићевој филолошкој терминологији в. у Панић Бабић (2003) и Мацановић (2018).

о индеклинабилним формама привлаче пажњу због неочекиваних приступа и класификација, који се у мањој или већој мери разликују од оних у савременој србистици. Једно од њих – поглавље о прилозима или „нарјечијима” – анализирано је у овом раду. Како би се уочили некадашњи граматографски методолошки механизми приликом издвајања неке језичке јединице у класу прилога, али и њихове обраде, анализа је спроведена с обзиром на два параметра: (1) терминолошко решење, појмовна вредност и класификација и (2) утицај значења и функције приликом идентификације прилога. Забележен систем упоређен је како са оновременим тако и са новијим тумачењима наведене морфолошке категорије.

3. Прилози у *Входу к писменици* П. Соларића – дефиниција, морфолошке особености, класификација. На самом почетку *Входа* Соларић наводи категорије променљивих и непроменљивих врста речи, објашњавајући њихову функцију на следећи начин:

Оно показує такође, да све рѣчи спадајуће у чепъри перва дѣла языка, приначиваюсе на краю, и има опуда свака свой изродѣй; чега ради та чепъри дѣла языка зовусе *скланяема*: а рѣчи спадајуће у друга чепъри дѣла, пребываю шакве, какве су, и без сваког изродѣя; и зашо ова чепъри дѣла зовусе *нескланяема*.
Дѣлови скланяемии есу езгра языка, и имаю рѣчий несравненно выше, него нескланяемии, коих рѣчий само су као луске, плѣнице и свезаия, кое обвиваю и скрепяваю езгру языка.

Непроменљиве речи Соларић, дакле, тумачи као *луску*, *омот*, *везу* које „скрепљавају” (‘уједињују, јачају, повезују’) језичко „језгро”, састављено од променљивих форми. Једну од категорија међу њима представљају и прилози, „нарјечија” или „прирјечија”, како их Соларић назива, дефинишући их као непроменљиве речи које стоје уз глаголе и реферишу о томе где се, како и сл. реализује денотирана радња. Поред тога, Соларић истиче да се прилози у функцији квантификатора или интензификатора употребљавају и уз друге врсте речи, попут придева, заменица, те партиципа, герунда и других прилога, илуструјући сваку везу одговарајућим примером:

„Нарјечија, или боље рећи прирјечија, јесу несклањајеме такве рјечи које, стојећи уз глаголе, показују гдје, како и проч[е], бива дјествије или страданије које глаголи гласе, а стојећи уз имена прилагателна, мјестоименија, причастија, причастодјетија и уз сама друга прирјечија, увеличавају или умаљавају ових силу. На пр[имјер]: овде пишем, другда снива се, једва чујеш, трикрат запита; весма јак; посве сам; много могући, силно јазвителан; мало посље и проч[е].” (Бјелаковић и др. 2020)⁵

⁵ Сви примери из *Входа* биће навођени према издању Бјелаковић и др., 2020.

Ауторов изразит педагошки однос према читаоцу, присутан у тексту у целини, посведочен је и у поглављу о прилозима, где он даје јасну инструкцију у погледу начина идентификовања неке речи у класу прилога: „Прије него покажемо колико струка има прирјечија, претпошљимо ово што следује. Кад при прилагателним именима питамо *како?* – у одговору стојећа та имена јесу прирјечија. Н[а] пр[имјер], (намјесто рјечи: његово писмо јест љепо) на питање: *Како пише он?* одговара се: *Он пише љепо. Љепо јест прирјечије*” (Бјелаковић и др. 2020). Будући да овом приликом наводи искључиво питање *Како?* – јасно је да је за Соларића примарно значење прилога начинско.

3.1. У погледу порекла истиче се да су прилози настали поступком који се у савременој србистици назива конверзијом – од придева, придевских заменица, партиципа („причастија”) и придевских форми глаголског порекла („причастодјетија”), при чему се наводи да прилошки облици одговарају формама средњег рода једине наведених категорија, односно формама на *-ски, -ћи, -ши*:

„Прирјечија, бивајућа от имена прилагат[елних], мјестоименија, причастија и причастодјетија, јесу сама средњег пола оконченија у усјеченом виду. Н[а] пр[имјер]: право, ниште, искрење; само, исто; мнимо, совершенно; слѣдователно. От им[ена] прилаг[ателног] на *-ски* прирјечија исходе на *-ски*, какоти: српски, књишки итд.

От причастија на *-ћи* и *-ши* не праве се прирјечија. Намјесто таквих служе дјејепричастија која и нису друго него прирјечија, бива[ју]ћа от глагола. Ми данас најволемо ова употребљавати на *-ћи* и *-ши*. На примјер: питајући, питавши.” (Бјелаковић и др. 2020)

3.2. Посебну пажњу Соларић посвећује компарацији прилога, при чему, нажалост, не објашњава разлику у употреби домаће форме и славенизма, које наводи напореда (нпр. најискреније: искрењејше):

„Како имена прилагателна имају степене сравненіја, тако имају их и њиова прирјечија. Ова јесу свагда само средњег пола усјечено оконченије. Н[а] пр[имјер]: јасно, јасније, најјасније, јасњејше; ниште, ништије, најништије, ништајше; искрење, искреније, најискреније, искрењејше, итд.” (Бјелаковић и др. 2020)

3.3. Најинтересантнијом се, ипак, показује семантичка категоризација прилога, који су подељени на чак 15 тематских скупина, илустрованих са преко пет стотина примера, нажалост изоловано, без контекста. У питању су следеће категорије:

1. ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО (овдје, ондје, индје, другдје, свагдје, нигдје, гдјегдје, негдје, игдје, гдјегод, гдје то, гдје либо, гдје нибуд, гдје му драго, ту, тамо, унутри, ване (вани), горе, доље, одзгор, одздол, напред, позади, сазад, одзад, отрагу, страг, около, спроћу, противу, према, збока, подље, полег, покрај, ускрај, десно, љево, близо, далеко, у среди, на среди, обојуду и проч[е])
2. ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ: *садашње*: сада, овда, данас, ноћас, јутрос, вече-рас, летос, јесенас, зимус, прољетос, рано, позно, касно, једнако, топерв; *прошло*: тада, онда, иногда, другда, негда, древље, давно, искони, јучер, прекјучер, ономадне, негдје, прије, синоћ, прекси-ноћ, оновечер, лане (лани), преклане, ономлане, прије и пре, првље,

пређе, отприје, испрва, доселе (досеље), до сада, отприје, отле, отоље, докле, док, отада, от онда, от негда, већ не јоште, недавно, једном; *будуће*: сутра (сјутра), прекосутра, до мало, скоро, тада, онда, иногда, другда, негда, ктому, позно, одселе, од сада, убудући, једном; *неодређено*: тада, онда, иногда, другда, свагда, нигда и никуда, кадшто, којекада, игда, икада, кад год, кад то, кад либо, кад нибуд, кад му драго, често, честократ; каткад, рјетко, таки, отма, тај час, упут, смјеста, из топа, непрестано, брже-боље, час прије, у хип, што прије, рано, позно, касно, после, обично, у тренући ока, у миг, у магновеније, једном, у мах),

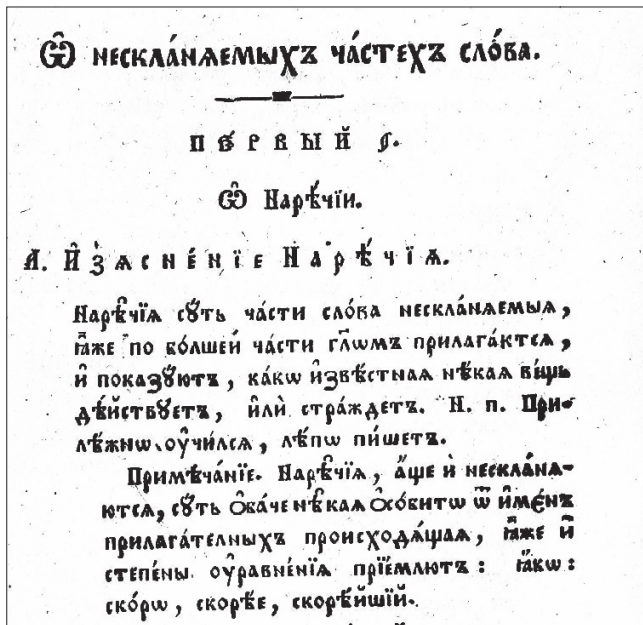
3. ПРИЛОЗИ ПОРЕТКА („реда”): нпр. првље, прије, и пре, пређе, најпре, после, најпосле, по реду, потље, паки и пак, пређе него, прво, друго, третије, четврто, потом, затим, на конач, напоследак, успоре-ди, узасопце, поочредно, поразмјено, заједно, натрашке, поребар, поребарце, косимице, смесимице, опет, наново, снова, попреко, по двоје, по троје),
4. ПРИЛОЗИ ЗА БРОЈ („число”): једном, једноч, једанпут, један крат, два пута, два крат, пет пути, пет крат, сто крат, толико крат, честократ, многократ, почесто
5. ПРИЛОЗИ ЗА КОЛИЧИНУ (количество): много, премного, малчицо, мало, премало, мрвицо, отвећ, превећ, превише, сувише, савише, пресувише, довољно, доста, изобилно, излишње, лише, преизби-точно, нимало, ни длаке, ни труна, ни за лек, овлико, толико, онли-ко, неколико, иколико, колико год, колико-толико, нешта, отчасти, понешто, толицко, задуго.
6. ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН („качество”): овако, тако, онако, инако, иначе, другојачије, свакојако, никако, којекако, некако, икако, како год, како то, како либо, како нибуд, како му драго, добро, зло, рђаво, худо, лоше, наоколо, унакрст, попреко, хотимице, нехотимце, бр-жимице, хитимице, наузнако, камоли, њекамоли, јавно, тајно, отај, подмукло, управо, наопако, всује, залуду у тумар, туне, на пречац, попреко, накосо.
7. ПРИЛОЗИ ЗА ПИТАЊА: гдје, откуда, камо, куда, када, колико крат, ко-лико, како, једа, докле, чега ради, зашто, пошто, што тако, како то, зар, разје, тобож, јест ли, ли, дакле, та, збиља)
8. ПРИЛОЗИ ЗА ПОТВРЂИВАЊЕ ИЛИ УВЕРАВАЊЕ („увјештаније или увје-реније”): јест, (јеј) да, де, тако, цјело, зацјело, јамачно, заисто, ис-тина, воистину, правда, нелажно, бесумњено, тврдо, дакле, зашто, не, свакојако, богами, богме, борме, тако ми помогао, тако ми (тога, онога), посве, сасвим, потпуно, стално, дакако, драговољно, неми-нујемо, неотмњено, согласно.
9. ПРИЛОЗИ ЗА ОДРИЦАЊЕ: није, не, ни, не тако, јест да, не дао Бог, ни-мало, никако, отњуд, нипошто, та, не, ин, нити, ни најмање, ни, -не, камоли

10. прилози за различитост („разанство“): инако, иначе, другојачије, негли, зар, разно, различно, неједнако,
11. прилози за сличност („уподобљеније“): како, како ти, као (као-о-но), такође исто тако, овако, онако, аки би, баш као, подобно, равно, једнако, на примјер, на приклад, колико-толико, кољ, тољ, колико крат, толико крат
12. прилози за интензификацију („ускореније“): таки, абије, внезапу, внезапно, напрасно, нагло, отма, на мах, у мах, упут, смјеста, из стопа, тај час, брже-боље, наврат-нанос, наглавце, час прије, у хип, што прије, што скорије, у тренуће ока, у миг, у *магновеније ока*, без обзира
13. прилози за ослабљење („ослабљеније“): једва, једва ли, ни једва, јеле, слабо, помалу, мало по малу, полагаано, тихо, потихо, истиха, исподмукла, ногу пред ногу, слекаво, пипљаво (потипару) помрва, за највише.
14. прилози за поређење („напоређења и сравненија“): весма, зјело, сило, превесма, већма, бољма, паче, најпаче, више, лише, посве, сасвим, множаје, мање, мењше, него, неголи, сувише, ктому, горе или горше, боље или бољше, све то боље, све то горе, почти, поготову, мало не, близо, около, негд, поблиз
15. прилози за кумулацију и дивергенцију („собранија и одјеленија“): купно, скупа, совокупно, заједно, громадно, соборно, воопште, во-особ, поособ, понаособито, посвемјесно, помјесно, цјелокупно, часно, раздјелно, насамо, поједно, јединствено, понаразан, токмо (тек), само, без, кромје, развје, освен (о свим осим) и прочаја, и тако даље. (Бјелаковић и др. 2020)

Након класификације Соларић исправно наглашава да поједини прилози припадају различитим тематским пољима, што зависи од контекста.

4. ГРАМАТОГРАФСКИ УЗОРИ И СТАЊЕ У САВРЕМЕНОЈ СРБИСТИЦИ. Будући да је реч о најстаријој граматичкој доситејевског типа језика, дакле, првој у низу сличних, поставља се питање узора. Анализирајући Соларићев *Вход* у целини, М. Окука сматра да је она заснована на филозофији просвећености немачких, италијанских и енглеских просветитеља, те на античку филозофску мисао и црквенословенску традицију. Као примарни узор М. Окука наводи граматичку рускословенског језика Аврама Мразовића (1794), као и граматичке текстове Смолетског, Ломоносова, Вујановског и Љуштин (в. Окука 2020: 157–158).

Поређењем поглавља о прилозима из *Руководства* А. Мразовића са Соларићевим, уочава се да је теоријски део код Соларића ипак развијенији будући да код Мразовића он подразумева само две реченице, а слична се ситуација затиче и у Ломоносовљевој *Граматици руског језика* (1755):

А. Мразовић. *Руководство к славенстјеј граматиције*
(1794: 151)

Поред тога, Соларић прилоге назива и *прирјечијима*, а Мразовић (1794), као и Смотрички (1755), Ломоносов (1755), Вујановски (1772; 1785) и Љуштина (1794) употребљавају само термин *нарјечија*. Термин *прирјечије* (калк према лат. *Adverbium*, одн. нем. *Nebenwort*) забележен је само код Соларића, а сличан предлог – *приреч* – дао је К. Цукић у својој граматичи из 1850. године (в. Мацановић 2018), што би могло да се посматра као посрбље-на форма Соларићевог термина. Будући је да је Соларић део свог школовања провео под утицајем хрватских просветитеља, сасвим је могуће да су фор-ме посведочене код Релковића („*priricsak*” – 1767), Старчевића („*priricsak*” – 1812) и сл. утицале на Соларића да на основу њихових термина изведе славенизирану форму *прирјечије*, аналогну уобичајеној *нарјечије*.

Иако теоријско одређење појма, као ни терминолошка решења не указују на велике подударности, семантичка подела прилога код Мразовића и Сола-рића готово да је идентична. Она у Мразовићевој *Граматичи* подразумева такође 15 категорија, чији су називи, иако дати другачијим редоследом, у потпуности аналогни оним којим се Соларић служио. Разлика се своди на форму термина јер Соларић често употребљава посрбљене или домаће лек-сичке пандане. Посрбљавање се односи на фонолошку, морфолошку и лек-сичку структуру термина (нпр. према форми *нарѣчїа* ѿрнѣнїа посведочено је *прирѣчїа* отрицања; према *нарѣчїа* вре́мене – *прирѣчїа* времена, према *нарѣчїа* вопроше́нїа и ѿвѣ́тствованїа – *прирѣчїа* питања и сл.; в. табелу).

Мразовићево <i>Руководство</i>	Соларићев <i>Вход</i>
Нарѣчїа мѣста	Прирѣчїа мѣста
Нарѣчїа времење (настоѣщаго, прешедшаго, граѣщаго)	Прирѣчїа времена (садашнѣга, прешедшого, будущега, неопредѣленого)
Нарѣчїа качества	Прирѣчїа качества
Нарѣчїа количества	Прирѣчїа количества
Нарѣчїа чина	Прирѣчїа реда
Нарѣчїа числа	Прирѣчїа числа
Нарѣчїа оуподобленїа	Прирѣчїа уподобленїа
Нарѣчїа напращенїа и разсужденїа	Прирѣчїа напращенїа и сравненїа
Нарѣчїа ослабленїа	Прирѣчїа ослабленїа
Нарѣчїа вопрошенїа и ѡвѣтствованїа	Прирѣчїа питанїа
Нарѣчїа оускоренїа	Прирѣчїа ускоренїа
Нарѣчїа оувѣщанїа	Прирѣчїа увѣщанїа или ити увѣренїа
Нарѣчїа ѡрицанїа	Прирѣчїа отрицанїа
Нарѣчїа разнства	Прирѣчїа разанства
Нарѣчїа собранїа и ѡдѣленїа	Прирѣчїа собранїа и отдѣленїа

Све наведено несумњиво потврђује везу међу овим текстовима, али се истовремено поставља питање класификације прилога и у другим граматицама присутним на српском културном простору 18. и почетка 19. века, те њихових међусобних релација. Након поређења поглавља посвећеног прилогима у Соларићевом *Входу* са *Граматицом* М. Смотричког (1755), закључује се да концепцијских поклапања нема у погледу обраде прилога, али да се сличне семантичке поделе срећу како у овој тако и у другим приручницима, не само рускословенског и руског него и страних језика:

- (1) *Славенска грамика* М. Смотричког (1755) бележи следећу поделу: нарѣчїа времење, мѣста, качества, количества, числа, чина, славаа, повелѣнїа, оувѣщанїа, ѡрицанїа, прещенїа, напращенїа, ослабленїа, разсужденїа, оуподобленїа, разнства, недовѣнїа, вопрошенїа, ѡвѣштанїа, собранїа, ѡдѣленїа, изберанїа, оускоренїа, оуказанїа.
- (2) *Грамика руског језика* Ломоносова (1755) нуди веома блиска решења: наречїа время, места, качества и количества, числительныя, порядка, увѣренїа, отрицанїа, напряженїа, уподобленїа, разности, вопрошенїа, сомнѣнїа, собранїа, скорости, указанїа, отгоненїа.
- (3) Случну ситуацију затичемо и у *Руководству к славенстїеј грамици* Стефана Вујановског из 1785. г., али је систематизација при-

лога у његовој *Немецкој граматичи* ипак нешто другачија (1772: 291–299): Нарѣѣа мѣсто указуюѣаа, нарѣѣа вреѣа знаменуюѣаа, нарѣѣа велнокость знаменуюѣаа, нарѣѣа порадоѣнствъ знаменуюѣаа, нарѣѣа сѣавненіѣ знаменуюѣаа, нарѣѣа копрошаюѣаа, нарѣѣа потѣврѣженіѣ знаменуюѣаа).

- (4) У *Граматичи италијанског језика* Викентија Љуштине (1794: 205–213) прилози се деле на девет сличних категорија.
- (5) У *Граматичи* Антуна Матије Рељковића (1767) посведочено је такође 15 категорија: Adverbia Loci, Temporis, Numeri, Ordinis, Quantitatis, Comparationis, Qualitatis, Remissionis, Demonstrandi, Interrogandi, Affirmandi, Negandi, Dubitandi, Similitudinis, Congregandi и Separandi.
- (6) У *Новој ричословници* Симе Старчевића (1812: 74–77) наилазимо на исте категорије, али у домаћој номенклатури: пририѣици миста, вримена, броја, реда, коликојства, присподабљања, какојства, попуштења, указања, питања, потврђења, никанја, сумње, приликовања, сакупљања и растављања.
- (7) У Готшедовом граматичком опису немачког језика (1748) класификација прилога нешто је поједностављенија и они се деле на прилоге за место, време, квантитет, квалитет, ред, те на упитне, потврдне и одричне.

У граматикама Вука и Даничића, с друге стране, уочава се извесна „равнодушност” према непроменљивим речима, како И. Грицкат квалификује површну обраду ових категорија или чак њихово изостављање нпр. у *Српској граматичи* Вука Стефановића из 1818.⁶ или у *Малој српској граматичи* Ђ. Даничића (Грицкат 1983: 6).

Све наведено могло би указивати на чињеницу да Соларић прихвата класификацију прилога засновану на црквенословенској традицији, али и латинској граматографској пракси, која ће временом бити потиснута и поједностављена на неколико основних категорија (прилози за место, време, начин, количину и узрок, уз низ поткатегорија различито квалификованих). Оваква подела била је доминантна и у новијој србистици и сербокроатистици па, на пример, у *Савременом српскохрватском језику I* М. Стевановића бележимо прилоге за време, место, начин, количину и узрок (1986: 378). Савремена србистика доноси извесне модификације, те се у класификацији уочава градуелност (на пример, у *Нормативној граматичи српскога језика* (Пипер и др. 2022: 201–202)) прилози се најпре деле на одредбене и околносне, у оквиру којих постоје одређена потпоља (одредбени се деле на начинске и количинске (којима се денотира и количина, и учесталост и дужина: много, мало, врло, повремено, честократно, дуго, бесконачно...), а околносни на месне (овде, унутра, доле...), прилоге за правац и смер (овамо, онамо...), временске (тада, одавно, дотле...), узрочне (зато, стога, безразложно...) и циљне (намерно, свесно, у инат)). С друге стране, разуђеније класификације типичне су

⁶ У *Српској граматичи* (1818) Вук пише: „О нарјечијама, о предлозима, и о междуметијама није тријебе говорити, зашто су овђе у рјечнику” (68).

за студије посвећене појединим семантичким категоријама прилога, па се, на пример, у раду А. Јањушевић-Оливери срећемо са неколико поткатегија прилога са функцијом интензификатора, често концепцијски блиских појединим Соларићевим скупинама: нпр. за Соларићеве прилоге за потврђивање или уверавање („увјештаније или увјереније”) код А. Јањушевић-Оливери срећемо се са термином *фактивни интензификатор* (којима се потврђује истинитост тврдње исказане реченицом), за прилоге за „ускореније, ослабљеније, напорења и сравненија – са називом *градуативни интензификатори* (који указују на већи или мањи степен заступљености неке особине) и сл. (в. Јањушевић Оливери 2015). Све наведено указује на то да се у науци о српском језику из традиционалне аналитичности ишло ка семантичким синтезама, да би се временом свакој од наткатегија посвећивала посебна пажња, што је водило ка новој дивергенцији и детаљној класификацији уз примену и функционалног и семантичког критеријума.

5. Идентификација прилога у прошлости и данас. Сам приступ Соларићеве обраде прилога у великој је мери компатибилан са оним у савременим граматицама српског језика. Тако су, на пример, у *Нормативној граматици српског језика* прилози дефинисани на сличан начин, уз повезивање функције и значења: прилози су непроменљива врста речи (са изузетком прилога са облицима за степене поређења, нпр. лако – лакше – најлакше), које значе особину радње (нпр. лепо говори), стања (нпр. мирно спава), или особину друге особине – када одређују придев (нпр. мало прехлађен), други прилог (нпр. Врло мало заинтересован) или именицу (нпр. гласови одозго). У њој се, слично Соларићу, извесна пажња посвећује компарацији прилога, те њиховом структурном (творбеном) пореклу (Пипер и др. 2022: 202).

Међутим, када је у питању идентификација прилога, ова два приручника у великој се мери разилазе и ту долазимо до кључног питања: *Шта Соларић убраја у категорију прилога?*

У структурном смислу, поред моноксемских форми (нпр. другдје, свагдје, нигдје, негдје, игдје, сада, данас, ноћас, јутрос, вечерас, добро, зло, рђаво, лоше, наоколу и сл.), у *Входу* се под прилозима подразумева и категорија која се данас дефинише као прилошки израз⁷: гдје то, гдје либо, гдје нибуд, гдје му драго, у среди, на среди, от онда, от негда, до мало, к тому, кад му драго, тај час, из топа, брже-боље, час прије, у хип (‘у трен’), што прије, што скорије, у тренући/е ока, у миг, у магновеније (ока), на мах, у мах, по реду, на конач, по двоје, по троје, један крат, ни длаке, ни труна, ни за лек, колико год, колико-толико, како му драго, на пречац, ни најмање, како ти, исто тако, баш као, из стопа, тај час, наврат-нанос, час прије, без обзира, мало по малу, ногу пред ногу, све то боље, све то горе и сл.

Грађа коју Соларић бележи интересантна је и због тога што су многе форме у *Речнику српскохрватског језика* (РМС) квалификоване као застареле: нпр. индје (‘другде’), овда (‘онда, тада’), доселе (‘досад’), честократ,

⁷ Под прилошким изразима подразумевају се падежне или предлошко-падежне конструкције, често без могућности уметања других форми унутар ње, које су функционално-семантички блиске или еквивалентне неком прилогу (в. Ковачевић 2007: 14).

бољма (‘више’), поособ (‘посебно’) и др. Међу посведоченим формама велик је број и регионализама (према РМС): нпр. отрагу, оновечер (‘прексноћ’), отле (‘одатле’), отоле (‘одатле’), таки (‘одмах’), упут (‘одмах’), потље (‘после’), лише (‘осим, изузев’), овлико, онлико, инако (‘иначе’), туне (‘ту’), инако (‘иначе’), упут (‘одмах, сместа’), најпаче, лише (‘осим, изузев’) и др. Немали број лексема није посведочен у РМС-у: ване, одздол (а одзгор – јесте), сазад, подље, полег, ускрај, древље, првље, поразмјено, смесимице, пресувише, бржимице, у тумар, цјело, нелажно, бесумњено, ин, слекаво, пипљаво, потипару, помрва, сило, негд, поблиз, понаразан и др.

Очекивано, међу примерима своју потврду код Соларића налазе и славенизми и хибриди: обојуду (‘с обе стране’), гдје либо, гдје нибуд, иногда, топерв, искони, кад либо, кад нибуд, у магновеније, паки, пак, третије, поочредно, излишње, преизбиточно, от части, како либо, како нибуд, всује, воистину, неминујемо, неотмјено, весма, превесма, зјело, согласно, отњуд, колико крат, толико крат, кољ, тољ, абије, внезапу, внезапно, јеле (‘једва’), множаје, мењше, купно, совокупно, соборно, воопште, воособ, посвемјесно, часно, токмо и др.

У појединим случајевима прилозима се у *Входу* називају и форме које данас имају другачији статус у систему:

предлози (нпр. спроћу (‘спрам’), према, покрај, без, кромје),
везници (пређе него, камоли, некамоли, дакле, зашто (‘зато што’), негли (‘неголи’),
неголи),
речце (ли, да, јада (‘да ли’), јест ли, зар, такође, само, заисто),
речце или везници (развје, не, ни, нити, аки би (слав.))⁸,
узвици (јест, де, јест да (‘није’), не дао бог, тако ми помогао),
заменице: отај (‘тај’).

Функционално и семантички потпуно исправно, Соларић у прилоге убраја и форме које могу функционисати као прилози након субконверзије⁹ (уз семантичку транспозицију (код именица) засновану на метафоризацији према моделу *облик, својство појма: детерминанта начина, количине, интензитета* (в. Ивановић 2012: 312)): нпр. мрвицо, помрва, сило, истина, правда и сл. Оваква ситуација, међутим, не треба да изненађује. Категорија речци у *Входу* није била издвојена као посебна врста речи¹⁰, а синтакса још није била констатуисана у српској филологији. Ово је уочила и И. Грицкат истичући да у највећем броју школских граматика објављених до Другог светског рата речца није сматрана аутономном врстом речи, а многе кратке непроменљиве форме „којима дефиниција о прилозима очигледно није одговарала смештале су се упркос томе међу прилоге, или су се просто прећуткивале одн. превиђале” (Грицкат 1983: 10).

⁸ Због одсуства ширег контекста немогуће је утврдити функцију.

⁹ Под субконверзијом подразумева се непотпуно одвајање односно промена функције речи уз задржавање основних категоријалних обележја (Ивановић 2012: 307).

¹⁰ Речци као категорије нема ни код Смолитског, ни код Ломоносова, ни код Мразовића. Нема је код Вука и Даничића и тек ће бити уведена током друге половине 19. века. Више о томе в. Грицкат 1983.

Савремене граматике српског језика указују на још једну изражену разлику у односу на Соларићев *Вход*. Оне, наиме, прилоге посматрају и кроз перспективу реченичне функције, јасно раздвајајући синтаксу од морфологије (в. нпр. Грицкат 1962: 79). У њима се, наиме, истиче чињеница да прилози могу да одређују и реченице (реченични прилози), да се употребљавају као прилошке одредбе предиката или пак као његов „неглаголски део” у оквиру копулативног предиката. Истиче се функција прилога као неконгруентног атрибута, те употреба заменичких прилога у граматици текста или дискурса. Поред тога, наводи се да се у функцији прилога употребљавају и неки устаљени изрази (с времена на време, на брзу руку, раме уз раме), чиме се јасно раздваја структура од функције, односно морфологија од синтаксе, што код Соларића није случај.

Павле Соларић је, дакле, поједине предлошко-падешке конструкције укључивао у категорију прилога иако оне то по пореклу и структури нису. Оно што, дакле, изразито одступа од савремених граматика српског језика и савремене класификације и тумачења прилога јесте инкорпорирање у категорију прилога оних израза и падешких или предлошко-падешких конструкција које су им функционално и семантички блиске или еквивалентне. Ову појаву, међутим, не би требало посматрати као хендикеп ране српске граматографије, него као почетно отискивање од искључиво структуралистичке методологије ка функционално-семантичким критеријумима, чиме се лагано отварају врата ка зачецима синтаксичких промишљања, која ће почети у пуном смислу да се развијају тек од друге половине 19. века (в. Грицкат 1983: 13).

У овом светлу Соларић и окончава поглавље о прилозима тврдећи да поједине форме припадају овој категорији само по функцији, али не и по својим структурним карактеристикама: „Такође видјесмо да неке рјечи нису својствена прирјечија, но спадају амо јербо се употребљују прирјечно” (Бјелаковић и др. 2020).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2016:** И. Бјелаковић, Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника „српског” језика у XIX веку), *Зборник у част Љиљани Суботић. Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*, Н. Сад: Филозофски факултет, 55–68.
- Бјелаковић 2020:** И. Бјелаковић, Графијско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почеци стандардизације српског језика, *Јужнословенски филолог*, 76/ 2, 47–77.
- Бјелаковић 2022:** И. Бјелаковић, Вход к писменици П. Соларића (1831) и питање нормирања књижевног језика невуковског типа у 19. веку, *Српска лингвистика – перспективе дијахроног и синхроног изучавања*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 51/1, 159–170.

- Бјелаковић и др. 2020:** И. Бјелаковић, А. Милановић, Ј. Миливојевић (прир.), Павле Соларић, *Вход к писменици и језикознанију* (1831), Н. Сад: Матица српска.
- Вујановски 1772:** *Немецкаа грамматика изъ различныхъ авторовъ*, наипачеже Готшедовыхъ книгъ собранна [...] изаснена Стефаномъ Вуљновскимъ, Въ Вѣннѣ, 1772.
- Вујановски 1785:** *Руководство къ славенстѣй грамматичѣ во употребленіе народныхъ училищъ въ кесаро кралевскихъ державахъ списано Стефаномъ Вуяновскимъ наукъ управителемъ*, Въ Вѣне, 1785.
- Готшед 1748:** *Grundlegung einer deutschen Sprachkunst ...* von Johann Christoph Gottschede, Leipzig, 1748.
- Грицкат 1962:** И. Грицкат, О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику, *Наш језик*, XII, 3–6, 78–89.
- Грицкат 1983:** И. Грицкат, О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци, *Јужнословенски филолог*, XXXIX, 1–41.
- Иванић/Бјелаковић 2019:** Д. Иванић, И. Бјелаковић (прир.), Павле Соларић, *Сабрана дјела*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.
- Ивановић 2012:** Н. Ивановић, Субконверзија у српском језику (функционално-семантички аспект). *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова, Књига 1, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац, 307–321.
- Јањушевић Оливери 2015:** А. Јањушевић-Оливери, Прилози са интензификаторском функцијом у савременом српском језику, *Српски језик*, XX, 195–210.
- Ковачевић 2007:** М. Ковачевић, Синтакса и семантика прилошких израза, *Србистичке теме*, Крагујевац, 44–48.
- Ломоносов 1755:** *Россійская грамматика Михайла Ломоносова*. Печатана въ Санктпетербургѣ. При Императорской Академіи Наукъ 1755 года.
- Љуштина 1794:** *Грамматика италіанская ради употребленія иллурическихъ юности*, собранна Вікентіемъ Лустина, Въ Вѣннѣ, 1794.
- Мацановић 2018:** А. Мацановић, *Српска језикословна терминологија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Милановић 2016:** А. Милановић, Значај Српске граматике (1847) Јована Суботића, *Семинар српског језика, књижевности и културе: предавања*, 5, Београд, МСЦ, 121–136.
- Милановић 2017а:** А. Милановић, Морфологија у Суботићевој Српској граматичи (1847), *Морфологија и морфосинтакса српског језика*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46 /1, 65–76.
- Милановић 2017б:** А. Милановић, Творба речи у Србској граматичи (1847) Јована Суботића, *Српски језик*, 22, 361–374.
- Милисавец 1986:** Ж. Милисавец, *Историја Матице српске*, 1. део (1826–1864), Н. Сад: Матица српска.
- Мразовић 1794:** *Руководство къ славенстѣй грамматичѣ во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ училищъ* издано трѣдомъ Явраама Мразовича. Въ Вѣннѣ, 1794.

- Оука 2016:** М. Оука, *Србска граматика или писменица* Јована Поповића (1843), *Теме језикословне у србистици*, Зборник у част Љиљани Суботић, Н. Сад: Филозофски факултет.
- Оука 2020:** М. Оука, *На путевима стандардизације српског језика и усвајања Вуковог језика и правописа*, Н. Сад, Прометеј.
- Панић Бабић 2003:** Б. Панић-Бабић, О граматичкој терминологији Павла Соларића, Зборник радова са научног скупа *Јединство наука данас (интердисциплинарни приступ сазнању)*, Бања Лука, 169–177.
- Пипер и др. 2022:** П. Пипер, И. Клајн, Р. Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, Н. Сад: Матица српска.
- Ранђеловић 2014:** А. Ранђеловић, Маргинализација у језикословној терминологији код Срба у 19. веку, *Зборник са научне конференције Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш, Филозофски факултет, 471–486.
- Рељковић 1767:** *Nova slavonska, i nimacska grammatika* [...] Mathiam Antonium Relkovich, 1767. <https://archive.org/details/nova_slavonska_i_nimacska_grammatika_1767_m_a_relkovich/page/n7/mode/2up>
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Смотрички 1755:** Настоѧнемъ Прилѧжаніємъ: и нѧдвеніємъ Преошѧненнѧшаго и прекошодителнѧшаго Архїєпископа Карловачкаго [...] Мѧтрополита [...] Гдѧна Павла Ненадовнѧ, Книга сіѧ Грамматика ... напечатана в' ѡпкопѧй Рымнѧтской. Лѧта Гдѧнѧ, Аѧнѧ.
- Старчевић 1812:** Šime Starčević, *Nova ricsoslovnica iliricska vojnickoj mladosti krajicnoj poklonjena trudem i nastojanjem Shime Starscevicha хупника od Novog u Lici*, Trst, 1812.
- Стевановић 1986:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: граматички системи и књижевнојезичка норма*, 1, Увод; Фонетика; Морфологија, Београд: Научна књига.

Isidora G. Bjelaković

ADVERBS OR "NARJEČIJA" IN *ВХОД К ПИСМЕНИЦИ И ЈЕЗИКОЗНАНИЈУ*
BY PAVLE SOLARIĆ (1831)

Summary

Written in the first half of the 19th century according to traditional graphological and orthographic principles and in the standard language of non-Vukovian type, grammars by not a small number of Serbian philologists, who were not oriented to Vukovian tradition, were forgotten for a long time due to not being interesting to contemporary Serbian studies. It was only in recent research that domestic grammar writing from the period until the establishment of the standard language was being slowly reevaluated.

The paper analyzes the adverbs in *Вход к писменици* by P. Solarić (1831), one of the first grammars of the Dositeian type of literary language in the 19th century. The primary attention is paid to Solarić's definition and classification of adverbs, as well as the criteria for separating a linguistic unit into this morphological category. The method of processing adverbs in Solarić's *Vhod* was compared

with earlier practice in Russian-Churchslavonic/Russian, Latin and German grammars, but also with modern grammars of the Serbian language in order to observe possible models and shed light on the development path of not only the conceptual value of adverbs in Serbian but also their grammatical processing in the past and today.